

A 75 ÉV NÉHÁNY IDŐSZERŰ TANULSÁGA

PATAKI FERENC

Napjaink magyar pszichológiájának hiányos és korlátozott a történeti tudata. Ennek csupán egyik oka az, hogy jószerivel semmifajta kutatás nem folyik a hazai pszichológia történetéről. Ez a tény – bármiként szemléljük is – mindenképpen különösnek ítéltető, és alighanem egyedülálló. A hazai pszichológiai kutatás és gyakorlat sajátos jelenidejűségben él és fejlődik: kevéssé kapcsolódik akár igenlően, akár kritikusan önnön történeti múltjához, tudománytörténeti előzményeinek tanulságokban gazdag hagyományaihoz. Nem kívánjuk túlbecsülni e tény következményeit, de aggálytalanul sem térhetünk napirendre felette. Már csak azért sem, mert ezáltal fontos elméleti és gyakorlati tapasztalatoktól fosztjuk meg magunkat, s mert olykor teret engedünk különböző előjelű legendáknak.

A vázolt körülmények között érthető, ha a tudomány történetének nevezetes jubileumai fokozott mértékben felkeltik érdeklődésünket. Alkalmat adnak ugyanis arra, hogy említést tegyünk tudományunk történeti útjának egynémely tanulságáról, s emellett számot vessünk mai helyzetének néhány eredményével és gondjával.

1.

A magyar pszichológia viszonylag későn kapcsolódott bele a korszerű pszichológiai gondolkodásnak és kutatásnak abba a hullámába, amely a múlt század utolsó harmadában ívelt fel – főként Németországban, Franciaországban és az USA-ban. Ennek a – kelet-európai országokra általában jellemző – ütemhátránynak a társadalmi-történeti okai ismertebbek annál, semhogy ezúttal hosszasan ecsetelnünk kellene őket. Bár azt is meg kell jegyeznünk, hogy számos tudománytörténeti tény és fejlemény mindmáig nélkülözi a mélyreható elemzést. Így egyebek között az is, hogy a volt Osztrák–Magyar Monarchia különös szellemi légkörében kifejlődött pszichológiai tudományosság – szemben a természettudományos kísérletezésre mintázódó törekvésekkel – miért éppen a pszichoanalízis alakjában jelent meg a legátütőbb módon.

Mindenesetre az első kísérleti pszichológiai laboratórium éppen húsz évvel Wundt nevezetes lipcsei laboratóriuma után szerveződött a budapesti orvosegyetemen, Ranschburg Pál kezdeményezésére és Laufenauer Károly támogatásával

(1899). Ez a magánalapítványból létesített kicsiny műhely lett a magyar kísérleti pszichológia s benne Ranschburg munkásságának keretévé, jóllehet csak igen rövid időszakra. Laufenauer halála után ugyanis az egyetem vendégszeretete hamarosan megszűnt, s Ranschburg 1902-ben a Mosonyi utcai kisegítő iskola falai között lett újra otthonra. Itt jött létre a „Gyógypedagógiai Intézetekhez kapcsolt Psychológiai Laboratórium”, amelyet 1906-ban államosítottak, s vezetését változatlanul alapítójára bízta. Ezt az 1902-ben lezajlott eseményt tekinti maga Ranschburg is – a rövid orvosegyetemi epizód után – intézménye valódi születésének. Ez az intézmény fejlődött tovább számos átalakuláson keresztül az MTA Pszichológiai Intézetéig. Ezért bizonyára jogosan döntött úgy az Intézet kollektívája, hogy eddig a pontig vezeti vissza a maga szerves előtörténetét, s az ehhez fűződő évforduló kapcsán emlékezik létrejöttének s egyúttal az intézményes pszichológiai kutatás hazai alapvetésének 75. évfordulójára.

A jubileumi emlékezés kapcsán mindenekelőtt azt kívánjuk nyomatékosan kiemelni, hogy, sokfajta tévhittel ellentétben, a magyar pszichológia – a késői kezdetek ellenére is – tisztas hagyományokat mondhat a magáénak, s nemzetközi mércével mérve is jelentős a hozzájárulása a tudomány haladásához. Jóllehet a felszabadulást követően a hazai pszichológia gyökeresen új társadalmi-ideológiai feltételek közé került, s programszerűen a marxista-leninista elmélet és metodológia alapjaira helyezkedett, fejlődése e nagy jelentőségű történeti fordulat ellenére is számos szállal kapcsolódott az előzményekhez. E fejlődési íven belül az egyes történeti szakaszoknak természetesen változó értékük és jelentőségük van. Az alábbiakban ennek a máig vezető, törésekben és feszültségekben bővelkedő történeti útnak néhány általános vonását kívánjuk kiemelni – a tényszerű teljesség és részletezettség igénye nélkül. Főként azzal a céllal, hogy a pszichológia mai helyzetének néhány jellemzőjét történeti összefüggésben szemlélhessük.

2.

Figyelmet érdemlő körülmény, hogy a magyar pszichológia első kutatási bázisa az orvostudomány intézményes keretei között jött létre, vagyis már kezdeteinél határozott *gyakorlati irányulás* jellemezte. A kutatás eleven kapcsolata a gyakorlattal (ez esetben a *gyógyító neveléssel*) kölcsönösen megtermékenyítő volt, s ez máig ható tanulságokkal szolgál. Egyebek között azzal is, hogy nincs és nem is lehet elvi természetű ellentét a magas színvonalú kutatás és e kutatás gyakorlati irányulása között, még ha ez utóbbi többszörösen közvetett is. Mindezt éppenséggel Ranschburg példája szemlélteti a legmeggyőzőbben, hiszen az általános lélektan fejlődésében nemzetközi figyelmet keltett eredményei a Mosonyi utcai kis laboratóriumban születtek, amely már nevében is ott viselte a gyakorlati tennivalók programját.

A hazai pszichológia haladó vonulata kezdettől fogva szoros és mindmáig élő, termékeny kapcsolatot létesített természettudományos határterületeivel. S bár ez nem mindig óvta meg a pszichológiát az ez irányból fenyegető redukcionista törekvésektől, a természettudományos materializmus egyoldalúságaitól, egyúttal termékeny ösztönzések forrása is volt. A lényeget illetően s egy összefüggésben pedig híven tükrözte a pszichológia sokarcúságát, a pszichikus jelenségek-több irányú megközelíthetőségét. Napjaink korszerű pszichológiája láttán e fejlemények ki-váltképpen említésre érdemesek.

Ezzel kapcsolatban némileg általánosabban s kissé előre pillantva meg kell jegyeznünk az alábbiakat. A magyar pszichológia felszabadulásig ívelő fejlődésének egyik sajátos – de az ismert történeti-ideológiai okok miatt érthető – vonása volt, hogy a pszichológiai tudományos gondolkodás és kutatás a „hivatalos” tudományosság keretei között a mindvégig nagy befolyást élvező, dualisztikus vagy nyíltan spiritualista törekvések nyomása alatt állott. Olykor eladdig, hogy a pszichológia kinyilvánított módon a teológiai elmélkedés terepévé vált.

A nyíltan spiritualista vagy a dualisztikus szemléletmód, illetve a materialisztikus törekvések hol nyílt, hol lappangó szembesülései át- meg átszőtték a hazai pszichológia első évtizedeinek történetét, s erőteljesen befolyásolták a szaktudományos tájékozódás irányait is. Teljességgel érthető hát, hogy ilyen körülmények között az újra és újra megfogalmazódó, majd a 20-as évektől a marxista gondolkodással is érintkező természettudományos materialista törekvések (lásd pl. Gergő Endre: *Materialista lélektan*, 1925) tudománytörténetileg feltétlenül progresszív szerepet játszottak tudományunk fejlődésében. Feltehető, hogy a haladó társadalmi-eszmei áramlatok képviselőinek a pszichoanalízis iránti – akár csak átmeneti – rokonszenve jórészt, bár nem kizárólag, ugyancsak az irányzat materialisztikus vonásaiból táplálkozott.

Ma már könnyű természetesen megállapítani, hogy az ember és a pszichikum társadalmi-történeti dimenziójának mellőzése miért és miképpen jelentett és jelent ma is szükségképpen korlátozott látásmódot, s ennél fogva tudományos tévutat. De e természettudományos materialista törekvések pozitív tudományos és ideológiai szerepét sokoldalúan méltányolnunk kell, mint tudományunk számottevő haladó örökségét.

A pszichológia hazai meghonosodásának körülményeit vizsgálva, az imént némileg egyoldalúan emeltünk ki egyetlen jellegzetes vonást. A kép azonban csálóka és egyoldalú lenne, ha nem tennénk tüstént hozzá e korszak egy másik sajátos jellemzőjét.

A századelő korszakát a történettudomány joggal nevezi a „második reformnemzedék” időszakának. Tudott, hogy a Monarchia kibontakozó válságának körülményei között nem csupán a lírában hangzottak fel az „új idők új dalai”, hanem a társadalomtudományokban és a politikai dinamizmusokban is.

A hazai pszichológia megkülönböztető jellemzője, hogy kezdeti kialakulása, meghonosodása egybeesett a Monarchia kibontakozó válságával, s ezért és egy-

úttal szorosan egybekapcsolódott a polgári radikális és a szocialista mozgalmak felívelésével, illetve ezek egyes fontos tudományos kísérőjelenségeivel is. A szociológia és a pszichológia divatos tudomány e korszakban: ez a pszichológia (és a szociológia) első nagy divathulláma hazánkban. A „pszichológiai divatok” azonban már ekkor is megszünték a maguk árnyoldalait. Ki gondolná, hogy az alábbi sorok a Huszadik Század 1914-es évfolyamának egyik számából valók (651. old.): „Figyeljük meg, hogy ez a szó, »pszichológia«, napjaink legdivatosabb frázisa különben. Nincs még egy olyan tudomány, hacsak a szociológia nem, melyre való untalan hivatkozás annyi burkoltságot, semmitmondást, frázist, sőt visszaélést takarna... A modern lélektan, napjainkban bátran elmondhatjuk: a dolgok »izéje«.” Kemény és epés szavak, bizonyára túlzóak is, de ki tagadhatná, hogy egyben-másban nem tanulság nélkül valók.

A korszak fő jellemzője azonban a pozitív építkezés, az új tudomány birtokba vételének óhaja, az eleven és mindenirányú nyitottság és érdeklődés. Eleget egy pillantást vetni a Huszadik Század lapjaira és a korszak egyéb folyóirataira, a könyvkiadásra, a Galilei-kör vitáinak programjára, hogy levonhassuk a következtetést: a magyar pszichológia a maga természettudományos határterületei mellett kezdettől fogva bevonta érdeklődési körébe a társadalomtudományokat és a filozófiát, vagyis magukat a valóságos társadalmi dinamizmusokat és a bennük cselekvő embert. A kor haladó pszichológiai gondolkodása a természettudományos materializmus mellett a korabeli társadalomtudományi és szociálpszichológiai gondolkodás vívmányaira is támaszkodott. Széleskörűen vitatták Wundt és Tarde eszméit, a pszichológia és a szociológia kölcsönviszonyát. Ekkor lát napvilágot Braun Róbert nagyszabású kutatása, az első magyar leíró szociálpszichológiai vizsgálat, amely mindmáig érdeklődéssel olvasható (A falu lélektana, 1913).

A pszichológia iránti érdeklődés e széles háttéren a tudományos kutatás mind több területén alakultak ki eredeti kutatási irányok. Különös – jóllehet teljességgel érthető – az a körülmény, hogy pszichológiai rendszeralkotókként igen gyakran más tudományágak neves képviselői léptek fel. Így pl. Pikler Gyula, a jogi kar kiváló jogfilozófia-tanára még a századforduló előtt egy – lényegét tekintve – természettudományos materialista pszichológiai rendszert, mint Ranschburg írja, egy sajátos „biológiai pszichofizikát” dolgozott ki, amelynek keretei között nagyszabású spekulatív erőfeszítéssel önálló rendszert kísérelt meg létrehozni. Úgy vélte, hogy a pszichikus élményekben a teljes organizmus aktív alkalmazkodási folyamatai tükröződnek vissza. Széles körű tájékozottsága s német nyelven közzétett munkája (Das Grundgesetz alles neuropsychischen Lebens, Leipzig, 1900) itthon és külföldön egyaránt érdeklődést keltett, s számos reflexió tárgya lett.

Pikler vállalkozása mindemellett már korán jelezte a fiatal tudomány egyik sajátos kockázatának lehetőségét: a szó eredeti – tehát nem pejoratív – értelmében vett dilettáns bekapcsolódását a tudomány művelésébe – és pedig főként a korban egyébként is dívó „nagy elmélet” tiszta teoretikus erőfeszítéssel történő létrehozásának igényével. Minden tudomány bölcsőjénél ott találhatjuk ezt a kü-

lönös jelenséget: a tudomány tárgyát alkotó jelenség átfogó és mindenre kiterjedő magyarázatának szándékát valamely – rendszerint egy vagy néhány felismeréssel és tényezővel operáló – „nagy elméletben”. Amikor még szűkös a jelenségek módszeres elemzése révén nyert ténybázis, mindig esély kínálkozik a tudomány művelésének erre a módjára, amely – tegyük hozzá – történetileg progresszív szerepet játszhat egy-egy fiatal tudomány alapkérdéseinek megfogalmazásával és éles felvetésével.

A pszichológiai kutatás és gondolkodás szempontjából kedvező légkör viszonyai között a továbbiakban főként a Nagy László nevével fémjelzett hazai fejlődéslélektani iskola megalapozása, Révész Géza kezdeti munkássága, valamint a pszichoanalízis leginkább Ferenczi Sándor, Róheim Géza, Bálint Mihály és Hermann Imre által képviselt budapesti iskolájának megerősödése érdemel figyelmet.

Jóllehet Nagy László már jelentős mértékben támaszkodhatott Waldapfel János, Pethes János és mások munkáira, ill. párhuzamos ösztönzéseire, sok tekintetben jogosultan a nevéhez kapcsolható a magyar fejlődéslélektani kutatások korszerű színvonalra emelése, intézményesítése és a gyakorlati nevelésügy szolgálatába állítása. A „Magyar Gyermektanulmányi (s Ifjúságlélektani) Társaság” az ő kezdeményezésére jött létre, akárcsak 1907-ben a Társaság folyóirata „A gyermek”, amelyet haláláig szerkesztett (1931). A folyóirat Nagy halálát követően is, egészen a második világháború végéig, a hazai kutatások és a nemzetközi tudományos tájékozódás egyik vezető tudományos orgánuma volt, bár alapítójának halála után – s főként a háború éveiben – sok tekintetben elkanyarodott annak szemléletétől és szándékaitól.

Nagy László tudományos és tudományszervező tevékenysége, széles körben ismert tudományos munkája a gyermeki érdeklődés fejlődéséről, a gyermekrajzok lélektanáról írt művei, tantervi és iskolareform-koncepciói a hazai pszichológia történetének legjelentősebb lapjaihoz sorolhatók. Egyúttal arra is figyelmeztetnek, hogy a pszichológiai kutatásnak ez az iránya mily fontos elméleti és gyakorlati adalékokkal járulhat hozzá nem csupán a korszerű tudományosság fejlődéséhez, hanem a gyakorlati – elsősorban nevelésügyi – tennivalók megoldásához. Aligha véletlen, hogy a Magyar Tanácsköztársaság nagyszabású iskolareform-tervezete jórészt Nagy László szellemi hatását és korábbi gyakorlati munkásságának eredményeit tükrözte. A reform gyakorlati munkálóinak sorában pedig tisztos hely jutott tanítványainak és munkatársainak is.

Révész Géza Ranschburg mellett minden kétséget kizáróan a hazai kísérleti pszichológia első korszakának legjelentősebb alakja, noha munkásságának mind kezdeti, mind záró szakasza külföldön zajlott le. Göttingából hazatérően, ő hozza létre Tangl professzor kórélettani intézetében a második kísérleti pszichológiai laboratóriumot, ahol neveléslélektani és pszichofiziológiai kutatásokat egyaránt folytat. A tehetség természetéről – közelebről a zenei tehetségről – írott munkája (*Psychologische Analyse eines hervorragenden Kindes*, 1916) a nemzetközi tudományosságban is úttörő jelentőségű volt, akárcsak kibontakozó érzékelés-lélektani

és összehasonlító pszichológiai munkái. A Tanácsköztársaság bukása utáni kényszerű emigrációja egy fontos itthoni kutatási irányt tört derékba, s ezáltal hosszú időre visszavetette a korszerű kísérleti pszichológia kibontakozásának menetét. Révész munkássága amszterdami korszakában teljesedett ki: teljesítményét joggal sorolhatjuk a magyar pszichológia kiemelkedő és példaadó életművei közé.

Aligha véletlen, hogy mind Révész Gézát, mind pedig Ferenczi Sándort éppen a Tanácsköztársaság juttatta egyetemi katedrához; az utóbbi révén a pszichoanalízis a világon elsőként kapott egyetemi képviselőt.

Kétségtelen és vitathatatlan tény, hogy a pszichoanalízis korai és nagy hatású megjelenése idején, majd a második világháborúig ívelő fejlődése során hazánkban mindig a haladó társadalmi törekvések rokonszenvét élvezte, és mindig a hivatalos tudomány ellenszenvének tárgya volt. Ferenczi katedrája sem élte túl a Tanácsköztársaság fennállását. Természetesen a „haladó társadalmi törekvések” minősítés meglehetősen heterogén irányzatokat fog át, s a polgári liberális áramlatokat éppen úgy megtaláljuk körükben, mint a marxista álláspontokat. Ez utóbbiak kapcsán elegendő csupán József Attila és Donáth György nevére utalnunk. Más szóval a pszichoanalízisről szólván világos különbséget kell tennünk az irányzat társadalmi funkciói és konkrét szaktudományos tartalma között, mert egyiknek az önálló minősítése és megítélése sem helyettesítheti a másikat.

Amiként az utóbbiról szólván, ugyancsak célszerű világosan megkülönböztetni a pszichoanalízis személyiségdinamikai eredményeit, amelyek ma már nem mellőzhetők, ha a korszerű pszichológiáról beszélünk, valamint az irányzat diagnosztikai és terápiai álláspontját, főként pedig indokolatlan társadalom-ontológiai túláltalánosításait, társadalomelméleti ambícióit. Úgy véljük, a nyugodt és módszeres elemzést és számvetést egyaránt gátolja a 40-es és 50-es évek „antipszichologizmusának” öröksége, továbbá egyes marxistáknak (pl. Molnár Eriknek) a 30-as években lefolytatott vitái a pszichoanalízis ellen s e viták olykor túlságosan is sommás megállapításai, még ha ezek, sokszor aktuális társadalmi-politikai elemzésekhez kapcsolódva, joggal bírálták is a freudizmus naturalisztikus materializmusából fakadó és történeti idealizmushoz vezető társadalomontológiai következményeit.

Mindenképpen bizonyos, hogy a magyar pszichológia fogyatékos történeti tudata e bonyolult kérdések mai kezelésében is szembeötlő: eljött az ideje a nyugodt és módszeres vizsgálódások és elemzések folytatásának. E ponton sűrűsödnek ugyanis a pszichológia mai helyzetének fontos elméleti kérdései, amelyek nem csupán a klinikai pszichológia elméletét és gyakorlatát, hanem a tudomány egészét érintik.

3.

A forradalmak bukása után a 25 éves ellenforradalmi rendszer megalapozása a pszichológia fejlődésében is éles törést jelentett, akárcsak a többi társadalomtudomány életében. Ebben számos ok közrejátszott: a tudomány számos kiváló művelőjének kényszerű emigrációja (Révész Géza, Róheim Géza stb.), a haladó törekvések kiélezett diszkriminációja, egyes határtudományok korszerű művelésének gyakorlati megszűnte (szociológia), a tudomány fejlődésében némileg sajátos szerepet játszó faji kérdések tendenciózus beállítása, az eklekticizmus, valamint a spiritualista és a szellemtörténeti befolyás növekedése. E korban a pszichológia sohasem nyerte el az „akadémia tudomány” rangját, kutatási bázisa és intézményrendszere szűkült.

Csupán a 30-as évek elején kezdődött némi fellendülés. Ezt két körülmény is ösztönözte. Egyfelől 1932-ben megszerveződött a budapesti egyetem Lélektani Intézete, amelynek vezetője Harkai Schiller Pál lett. Az intézet meglehetősen széles körű nemzetközi orientációt képviselt. Tudományos szemléletében a kísérleti pszichológia s azon belül is főként a Lewin által ihletett cselekvéslélektan mellett kötelezte el magát, jóllehet kutatásaiban jóval szélesebb tudományos szemléletet képviselt. Az intézet évről évre megjelenő tanulmánykötetei a hazai kutatások jelentős orgánumává váltak. Köröttük nőtt fel a magyar kísérleti pszichológia több érdemes művelője, akik a felszabadulás után – nem törések nélkül ugyan – részt vettek a tudomány fejlesztésében. Így a 30-as években az említett egyetemi Lélektani Intézet, amely egyébként mindvégig Ranschburg támogató rokonszenvét élvezte, a Ranschburg-laboratórium művét folytató, Schnell János vezette Gyermelelektani Intézet, Szondi Lipót laboratóriuma és a Pszichoanalitikai Társaságba tömörült orvosok és pszichológusok képviselték a hazai pszichológia vezető intézményeit. Mellettük fokozatosan nőtt a pedagógusképző intézményekben dolgozó pszichológusok munkásságának jelentősége (pl. Várkonyi Hildebrand, Karácsony Sándor). A korszerűbb pszichológiai törekvések hatására az iskolai gyakorlatban is érdemes és újszerű vállalkozások születtek (Új Iskola, Családi Iskola).

Ez utóbbi területről szólván, sajnálatos módon mindmáig nélkülözzük Karácsony Sándor számos eredeti kérdésfeltevést s legalább annyi vitatható mozzanatot tartalmazó életművének átfogó és objektív elemzését. Holott ennek elvégzése igencsak időszerű volna, hiszen Karácsony munkássága, amelyben megkísérelte egybekapcsolni a perszonalista filozófiai előfeltevéseket az újszerű társaslélektani és nemzetkarakterológiai szempontokkal, nem kevés aktuális tanulsággal szolgálhatna.

A másik ösztönzés merőben más természetű volt. A háború közeledtével mindinkább erősödött a nacionalista hangulatok ereje és az ideológiai befolyásolás szándéka. A kormány részéről ez a – főként a Teleki Pál és Szekfü Gyula által megalapozott és a korábbi „kultúrfölény”-ideológiát az új helyzethez igazító – „nemzetnevelés” eszmekörében jutott kifejezésre, amely sokoldalú gyakorlati funk-

ciókat kívánt ruházni a pszichológiára is. A hivatalos szervek ezért számos módon és a korábbinál határozottabban ösztönözték a pszichológia fejlődését. (Lásd a Nemzetnevelők Könyvtára köteteit!)

Ez a körülmény kiélezte a pszichológián belüli feszültségeket és a polarizálódást. Ebben a polarizációban jelentős pozitív szerep hárult az ekkoriban már erősen megosztott és a harmadik Nyugat-nemzedék esszéistáinak képében humanisztikus és antifasiszta irányzatot is kifejelesztett szellemtörténet új törekvéseire (Mátrai László).

Mintegy előlegezte ezt a fellendülést a Magyar Psychológiai Társaság megalakulása (a pszichológusok eladdig a Filozófiai Társaságban tömörültek) és folyóiratának, a Magyar Psychológiai Szemlének a megindítása (1928). Több éves kényszerű szünet után ez a társaság nyújt ma is társadalmi keretet a magyar pszichológusoknak, s 1960-tól ez a folyóirat vált ismét a szakmai vezető tudományos orgánumává.

A 30-as évek második felében a marxista teoretikusok és szakemberek figyelmé is felerősödött a pszichológia iránt. József Attila tanulmányai, Mód Aladár Materialista lételmélet c. könyve, Molnár Erik vitairatai, Donáth György munkája (Mágikus és logikus világkép, 1940), Mérei Ferenc ekkoriban született írásai, Gergő Endre: Dialektikus lélektan és nevelés (1942) c. írása jelezték, hogy a hazai marxista gondolkodás is jelentős figyelmet fordít e tudományra. Magán a tudományon belül is tudatosan és programszerűen vállalt marxista törekvések fogalmazódtak. E fejlemények kedvező hatása, bár többet derékba tört a háború, a felszabadulást követően mutatkozott meg.

4.

A felszabadulást követően – miként általában az ország életében – a pszichológiai tudományos körökben is pezsgő és eleven korszak kezdődött, ugyanakkor számos tisztázatlanság is terhelte a képet. Széles ívű tudományos programok fogalmazódtak. A szűkös bázison újjászerveződött s a háború alatt súlyos vérvesztéseket szenvedett pszichológia számos ponton igyekezett bekapcsolódni az új társadalom intézményeit korszerűsítő folyamatokba: a nevelésügy fejlesztésébe, a mentálhigiéniai feladatok szolgálatába, a gyógyítás tennivalóiba. A felszabadulás pillanata elvileg és gyakorlatilag is tág teret nyitott a pszichológiai kutatás és gyakorlat előtt, egyebek között úgy is, hogy megszüntette egyes pszichológiai iskoláknak és művelőinek a korábbi diszkriminációját.

Ebben az időszakban a marxista pszichológia pozíciói érthető módon még korlátozottak és gyengék voltak: kevés marxista iskolázottságú és meggyőződésű pszichológus tevékenykedett. Erőiknek java részét pedig igénybe vették az aktuális politikai és tudománypolitikai feladatok. Ekkor még a szovjet pszichológia eredményei sem voltak kellően hozzáférhetőek, jöllehet a magyar pszichológia művelői

kezdettől fogva élénk érdeklődéssel fordultak a szovjet pszichológia eredményei és történeti útjának tanulságai felé. Teljes joggal úgy tekintették, mint a marxista–leninista elmélet és a szocialista valóság alapján formálódott tudományt. A szovjet pszichológia ettől kezdve meghatározó szerepet játszott a magyar pszichológia újszerű tájékozódásának kialakításában, belső átépülésében és a fiatal szakemberek kiképzésében.

Meg kell azonban jegyeznünk, hogy amikor a szovjet pszichológia eredményei fokozatosan ismertté váltak, az alapvető és a lényegét meghatározó vívmányok mellett számos vonatkozásban magukon viselték annak a kedvezőtlen fejlődésnek a tüneteit is, amelyek a 30-as évek elejétől-közepétől erősödtek fel, s amelyeket a személyi kultusz tudományos következményeinek szoktunk minősíteni.

A 40-es évek végétől kezdve, az ismert politikai fejlemények következtében hazánkban is kedvezőtlenebbre fordultak a pszichológia művelésének lehetőségei: jórészt működésének intézményes keretei is felszámolódtak. A marxista pszichológia pozícióit nem türelmes tudományos vitákban, nem a tények és a kutatási eredmények meggyőző nyelvén terjesztették ki, hanem főként adminisztratív intézkedésekkel, olykor durva és mechanisztikus beavatkozásokkal. A tudomány egyes művelői formálisan arra kényszerültek, hogy egyfajta „frazeologikus marxizmus-hoz” vagy különös – máig sem teljesen megszűnt – idézgetési eljárásokhoz folyamodjanak, olykor belső meggyőződéseik ellenére is. Felszámolták a Pszichológiai Társaságot, megszűnt a tudomány folyóirata, számos pszichológiai intézmény működési lehetősége bezárult. A Kardos Lajos vezetésével korszerűen megalapozott egyetemi pszichológusképzés megszűnt. Csupán az Oktatási Minisztérium, majd 1955-től az MTA keretébe illesztett Gyermeklélektani Intézet őrizte meg e nehéz körülmények között is a pszichológiai kutatás folytonosságát. Akkori vezetője (Molnár Imre) és munkatársai ezzel jelentős érdemeket szereztek tudományunk előtt. Munkásságuk számos területen segítséget adott a nevelésügy fejlesztéséhez. Az intézet a maga tanácsadói és klinikai tevékenysége révén őrizte a magyar pszichológia segítő-terápiái hagyományait is.

Mindez azt is jelenti: a számos kedvezőtlen fejlemény ellenére a hamis legendák sorába kell utalnunk azt a hiedelmet, hogy ekkoriban a pszichológia mint olyan, mint önálló tudomány vált tilalmassá és üldözés tárgyává. A tudomány történeti folytonossága fennmaradt, sőt művelőinek száma mennyiségileg gyarapodott. Több területen – elsősorban a nevelésügy terén – határozott igények fogalmazódtak meg vele szemben. A pszichológiai irodalom – bár korlátozottan és egyoldalúan – ugyancsak növekedett.

De az ekkortájt megjelenő elméleti és kritikai cikkek gyakorta nem tudományos funkciót teljesítettek, hanem pusztán egyes adminisztratív intézkedések alátámasztásának feladatát látták el. Ilyen körülmények között a pszichológiában mintegy „betokosodtak” és elodázódtak a tudomány helyzete és fejlődési kilátásai feletti időszerű eszmecserék. Egyebek között azok is, amelyek a marxista pszichológia kiépítésnek időszerű elméleti és gyakorlati kérdéseit érintették. A terepet

deklaratív megállapítások uralták, amelyek pedig mindinkább elszakadtak a pszichológia nemzetközi fejlődésének fejleményeitől.

Ebben a közegben a marxista pszichológia szinonímájaként egyfajta leegyszerűsített pavlovizmus jelentkezett, amely egyoldalúan és korlátozó módon kezelte Pavlov kiemelkedő, tudománytörténeti jelentőségű kutatásának pszichológiai következtetéseit. E kutatások eredményeinek megismerése és elsajátítása e korszak máig ható jelentős eredménye. Az időszak uralkodó szemlélete azonban végül is számos tekintetben naturalisztikus redukcionizmussal oldotta meg a marxista pszichológia kiépítésének feladatát. Különösképpen fájó hiányként látjuk ma már annak a törekvésnek mellőzését, amelyet Vigotszkij és iskolája képviselt, s amely az emberi pszichikum történeti-társadalmi dimenzióját állította a tudományos érdeklődés előterébe. Vigotszkij munkái magyar nyelven csak a 60-as években váltak hozzáférhetőkké, csak ekkor épültek be szervesen a magyar pszichológia fejlődésébe.

Mindezek oda vezettek, hogy ebben az időszakban a pszichológiai kutatás számos ága figyelmen kívül maradt. A gyakorlati pszichológiai tevékenység, a pszichológiai kutatások alkalmazási igénye is szűk körre korlátozódott. A pszichológiai kutatás kevés kivétellel lényegében véve visszaszorult a pedagógusképzés és a hazánkban kiváló iskolákkal és hagyományokkal rendelkező élettani kutatás határai közé, s főként nevelés- és fejlődéslélektani alakjában, valamint az ún. filozófiai pszichológia és a feltételes-reflex-kutatás képében létezett.

A vázolt helyzet – nem törések és következtetlenségek nélkül – nálunk is, miként a többi szocialista országban, csupán a 20. kongresszus után kibontakozó légkörben számolódott fel; abban a szellemi és politikai környezetben, amelyet Lukács György oly szívesen illetett a „marxizmus reneszánsza” elnevezéssel. Magyarországon az 50-es és a 60-as évek fordulóján kezdett kirajzolódni gyökeres fordulat a pszichológia művelésében. Ez a fordulat egy sok tekintetben kedvező – legelőt tekintve azonban szükségképpen extenzív – fejlődés alapjait vetette meg. Ez a folyamat lényegében véve napjainkig is tart, amikor is mindinkább a pszichológia művelésének és alkalmazásának intenzív, a minőségi megfontolásokat kiemelő jellemzőire terelődik a figyelem.

5.

Az 50-es évek végén és a 60-as évek elején rendkívül gyors ütemben és nagy lélegzetű programok alapján szerveződött újjá a pszichológiai kutatás és gyakorlat intézményrendszere: újjáéledtek a kutatás és a tudományos közélet keretei. És pedig olyan feltételek között, amelyek – mint láttuk – magukon viselték a magyar pszichológia ellentmondásos múltjának kedvezőtlen vonásait.

A pszichológiának ez a fellendülése nem érthető meg kellőképpen, ha nem kapcsoljuk össze számos más – korábban mellőzött – társadalomtudományi ku-

tatási irány (pl a szociológia) újjászerveződésével, a társadalmi irányítás tudományos alapokra helyezésének növekvő igényével, a tudomány nemzetközi kapcsolatainak fokozatos bővülésével, sőt a divatszertűség és a szubjektív mozzanatok bizonyos elemeivel is.

Az MTA és II. osztálya különösen jelentős szerepet játszott ebben az újjászületési folyamatban. Mind nagyobb és mind ösztönzőbb figyelmet fordított a tudományág állapotának kérdéseire; határozottan ösztönözte a kutatások fellendülését és gyakorlati jelentőségük felismertetését; állhatatosan hangsúlyozta a minőség elvét. A saját keretei között Gegesi Kiss Pál akadémikussal az élen létrehozta és a szokatlanul széles hatáskörrel ruházta fel a Pszichológiai Bizottságot. Reorganizálta (1965) a korábban főként alkalmazott kutatásokkal foglalkozó Gyermeklélektani Intézetet, s az MTA Pszichológiai Intézeteként létrehozta a főként alapkutatások művelésére szánt új kutatóbázisát. Az átszervezett és a rendkívül széles profillal felruházott intézetnek az elmúlt évtizedben érthető nehézségekkel kellett megküzdenie. Sem korábbi kutatási tapasztalatai, sem szellemi-tudományos kapacitása nem állott és sok tekintetben még ma sem áll maradéktalanul összhangban azokkal a nagyszabású tennivalókkal, amelyek elvben rá várulnak. Ne feledjük: a magyar pszichológia fejlődéséből különböző okok és körülmények miatt egész nemzedékek hullottak ki.

A korábbinál jóval szélesebb mederben megindult a pszichológiai könyvkiadás, újjáéledt a Magyar Pszichológiai Szemle (1960), napvilágot láttak a Pszichológiai Tanulmányok (1958) és a Pszichológia a Gyakorlatban c. kiadványok kötetei (1963). Sokoldalúbbak lettek a magyar pszichológia nemzetközi kapcsolatai; mind kiterjedtebbé vált a személyes érintkezés és nemzetközi együttműködés, főként a szocialista országok kutatóival.

Újjászerveződött a Magyar Pszichológiai Társaság is, amely jelenleg közel 900 tagot számlál, jelezvén, hogy alig egy évtized alatt milyen ugrásszerűen megnőtt a pszichológiával hivatásszerűen foglalkozók száma. 1957-ben újra megindult a pszichológusképzés a budapesti egyetemen, a közelmúltban pedig Debrecenben is kezdetét vette a pszichológus-szakképzés.

Mindezzel párhuzamosan szinte alig elhithető ütemben bővült ki a pszichológiai tevékenységgel hivatásszerűen foglalkozó intézmények köre. Kiépült a munkalélektani és ergonómiai laboratóriumok hálózata, a nevelési tanácsadók és gyermekpszichológiai szakrendelők, a pályaválasztási intézetek, a klinikai pszichológiai laboratóriumok és munkahelyek intézményrendszere. Létrejötték a tömegkommunikáció, valamint a közművelődés kérdéseivel foglalkozó kutatócsoportok, továbbá a közlekedépszichológiai, a kriminálpszichológiai, sportpszichológiai kutatások bázisai. Hazánkban a pszichológiai tudomány szinte valamennyi területén folynak kutatások és gyakorlati műveletek. Szinte alig hihető, hogy alig egy-másfél évtized alatt ily gyökeresen átalakuljon a kép: e tekintetben alig van még tudomány, amely a pszichológiához fogható heves, a kamaszkort idéző növekedést élt volna át.

E vázlatosan áttekintett képnek természetesen nem kevés az árnyoldala: a rohamos extenzív fejlődés szükségképpen megszülte a maga ellentmondásait is.

Az előadás második, itt nem közölt része a pszichológia mai helyzetét elemzi, számos kérdést, nehézséget és ellentmondást vesz számba: a pszichológia és a pszichológus a közvéleményben (igények, értékelések); a pszichológia tárgyának és kutatómódjának felfogása (deduktív és pozitivista-szcientista megközelítés); a gyakorlati pszichológia helyzete, a gyakorlati pszichológus közérzete, teljesítményigénye, környezetének tájékozottsága; pszichológiaoktatás, pszichológusképzés.

A teljes előadás a Magyar Pszichológiai Szemle 1977. 6. számában jelent meg.